

GÖRÖZDI JUDIT*

Kisebbségi múlt a jelenben – a szlovákiai magyar prózairodalom tükrében az ezredforduló után**

The Past of the Minority in the Present – in the Light of Hungarian Prose in Slovakia after the Turn of the Millennium

ABSTRACT: The article explores how contemporary Slovakian Hungarian prose literature reflects on the historical situation, fateful events and the social (national) position of the Hungarians in Slovakia. It examines texts that reinterpret this content, which can be called traditional, on the basis of contemporary experience of existence. The historical material that shapes the situation of the minority and the memory of the past can often be grasped only indirectly: for example, from the perspective of identity, by including multi/transcultural perspectives, or by analysing the use of language.

KEYWORDS: history in the literature, Hungarian literature in Slovakia, minority, identity

„Hát tudod fíjam, nem mozdút a Marad a föld színirű sohasē, a föld mēg hun ehē a országho tartozott, hun ahho. Hun így beszítek, hun úgy, de a maradi beszidēt nem értettik sēhun. Hun ilyen rencēr vót, hun olyan. Hun ez vót a űr, hun az.”¹

Így sommázza Száz Pál *Fűje sarjad mezőknek* című kötetében a mátyusföldi elbeszélő a szlovákiai magyar kisebbség jószáz éves történetének tanulságait. A sajátos nyelvi megformálás, amit ez a szépirodalmi mű használ, pedig a történelmi tapasztalat és a régióhoz kötődő identitás kapcsolatára vet reflektorfényt. A fiatal szlovákiai magyar szerző 2017-ben megjelent szövege tulajdonképpen olyan hagyományos kérdésekre kínálja a maga válaszát, amelyek a kezdetektől, az 1921-ben alapított első, *Tűz* című kulturális lapban indított vitától mindmáig

* A szerző a Szlovák Tudományos Akadémia Világirodalmi Intézetének (Institut of World Literature, Slovak Academy of Sciences) igazgatója. E-mail: judit.gorozdi@savba.sk

** A tanulmány a Literary transfer, translation and transnational literary phenomena in the Slovak-Hungarian cultural space (VEGA 2/0057/21) című projekt keretében készült.

¹ Száz Pál: *Fűje sarjad mezőknek*. Pozsony: Kalligram, 2017. 30.

újra és újra felparázslanak a szlovákiai magyar irodalom önmeghatározásában: miképpen rajzolhatók ki irodalmilag a szlovákiai magyar irodalom határai, melyek a funkciói, vannak-e jellegzetes tematikus, formai, illetve identitásvonatkozásai. A szüntelen újradefiniálás igénye nyilvánvalóan összefügg az alakzat művi létrejöttével, amely egy történelmi helyzet következménye, nem pedig egy inherens kulturális fejlődés eredménye, és amely a saját hagyományos centrumairól levágott magyarajkú dél-szlovákiai földrajzi „sáv” irodalmának és irodalmi életének kultúrtörténetileg nem szerves, ámde aktuálisan közös kereteit próbálta kialakítani. Az alapkérdésekre a jó száz év történetében – a pillanatnyi történelmi-politikai és társadalmi tapasztalattól nem függetlenül – a legkülönbözőbb irodalmi megoldások születtek. Ezek a magyarság és (Közép-)Európa közötti értékközvetítés messianisztikus tudatától a kisebbségi meghurcoltatások dokumentálásának köteleességéig terjedő nézőpontokat láttatnak, beleértve az esztétikai irányzatok szerinti (modernista, avantgárd stb.) vagy ideológiai elköteleződések pozícióit is, amelyek szemléletükben nem tartják elsődlegesnek a nemzetiségi horizontot.

A továbbiakban azt járom körül, a kortárs, nagyjából az ezredfordulótól számított szlovákiai magyar prózairodalom miképpen reflektál a szlovákiai magyarok történelmi helyzetére, sorsfordulóira, társadalmi (nemzetiségi) helyzetére. Válogatásom javarészt (de nem csak) regényeket foglal magában, olyan szövegekre vonatkozik, amelyek ezt a tradicionálisnak nevezhető tartalmat a kortársi léttapasztalat alapján értelmezik újra, s vetnek fel a téma kapcsán gondolatébresztő megközelítéseket. S bár egy téma(kör) feldolgozását vizsgálom, elengedhetetlen, hogy megjelenítésének formai-poétikai sajátosságaival is foglalkozzam, hiszen a korszak irodalma – a nyelv áttetszőségének és a kauzális-lineális elbeszélőstruktúra megbízhatóságának tapasztalatát meghaladva – a narrativizálás módozataival is sok mindent közöl. A kisebbségi helyzetet alakító történelmi anyag, illetve a múlt emlékezte ráadásul sok esetben áttételeiben ragadható csak meg: például az identitás felől, a multi-/transzkulturális nézőpontok bevonásával, a nyelvhasználat elemzésével. Előljáróban annyi talán állítható, hogy épp ez az áttételesség jelenti az ezredforduló utáni szlovákiai magyar prózában azt a paramétert, ami a témában korábban írtaktól ezeket a szövegeket megkülönbözteti.

Előzmények

Előtörténetként a két háború közötti időszakból Darkó István emelkedik ki, akinek *Deszkaváros* (1938) című könyve a közösségi sorsot tematizáló ún. nemzetiségi regény műfaját képviseli, cselekménye középpontjában a történelem szülte kisebbségi közösség iránti felelősségtudat kérdése áll. A tárgyban az 1930-as

években Vécsey Zoltán és Tamás Mihály tollából születtek még művek.² Újabb lendületet a műfaj majd az 1960-as években kapott. A negyedszázadnyi úr egyik oka, hogy a szlovákiai magyar kisebbségi keret a magyarlakta területek 1938-as visszacsatolásának a következtében felbomlott, a II. világháborút követően pedig a kollektív jogfosztás, kényszerkitelepítések, nyelvhasználatiltás akadályozta a magyar kultúra és irodalom művelését Csehszlovákiában. A másik ok az 1950-es évek ideológiai diktátumából és tiltásaiból fakadt, ezektől csak az 1960-as évek során szabadult fel annyira a közeg, hogy tematizálni lehessen a szlovákiai magyarok történelmi és közösségi tapasztalatát. A legnagyobb visszhangot Dobos László regényei, a *Messze voltak a csillagok* (1963), a *Földönfutók* (1967), majd az *Egy szál ingben* (1976) váltották ki, amelyek a korabeli történelmi ún. nagy narratívával szemben vállalták fel a nemzetiségi történelmi élmények, pontosabban a háborút követő meghurcoltatások elbeszélését, az eseményeknek kitett egyén alulnézeti szemszögét érvényesítve. A témával továbbá Rácz Olivér, Ordódy Katalin, Dávid Teréz, Mács József és Duba Gyula egyes regényei foglalkoztak. A nemzetiségi sors természetesen nemcsak a történelmi viszontagságokat, hanem a közösséget formáló társadalmi átalakulásokat is magában foglalja, szlovákiai magyar viszonylatban ez főleg a vidéki/falusi – (fő)városi, paraszti – értelmiségi életmódváltásokat érintette, ami az irodalomnak is gyakori témája. A hagyományos paraszti életmód átalakulását Duba Gyula *Vajúdó parasztilág* (1974) és *Ívnek a csukák* (1977) című regényei jelenítették meg.

A kollektív szemléletmód erkölcsi keretei (a nemzetiségi közösséghez tartozás kötelessége, felelősségvállalás, továbbörökítés stb.) az irodalmi megszólalásban fokozatosan elfoszlottak. Grendel Lajos prózájában a perspektíva is individuálisra váltott, a kisebbségi sors helyett az egyén – akár nemzetiségi – léthelyzete került előtérbe, ami egyrészt a tapasztalat egyetemesbe tagozását, másrészt a műfaj kiüresedését vonta maga után: az *Éleslövészet* (1981) című szövegéhez az író egyenesen a „nem(zetiségi) antiregény” műfajmegjelölést illesztette. A múlttal való szembenézés mikéntje hasonló a *Galeri* (1982) és az *Áttételek* (1985) című regényekben is: a nemzetiségi sorshelyezeten kívül a szélesebb történelmet és a család-történetet is érinti, de a középpontban a személyes identitás kérdése áll. A kisebbségi beszédmód megváltozását a posztmodern keretezte, ennek következtében a célelvű, biztos érték- és viszonyrendeket igénylő sorsnarratívát a koherens történet hiánya, mozaikosság, többszempontúság, az elbeszélhetőség kételye váltotta fel. A folyó történelmet, a bársonyos forradalomnak nevezett 1989-es csehszlovák rendszerváltást, amelynek nemzetiségi értelmiségi szerepkörben a szerző is aktív részese volt, az *Einstein harangjai* (1992) című regényben írta le, de a történelemmel való

² Mezey László Miklós: A szlovákiai magyar sorsregény kezdetei. *Hitel*, 2010/10. 78–90.

számvetés az ezredforduló környékén megjelent ún. New Hont-regényeiben is központi szerepet kapott, a história abszurdítására helyezve a hangsúlyt.³

A keretek viszonylagossága

A történelem elbeszélésének a kérdése a 20. század utolsó negyedének történetfilozófiájában általában is átértelmeződött,⁴ s nemcsak a történettudományban vont maga után egyfajta – ún. narratív – fordulatot, amely a historiográfiai elbeszélés narratív szerkezeteinek és jegyeinek jelentéshordozó szerepét tudatosította, hanem a történelmi tárgyú irodalmi szövegekben is visszatükröződött. A történeti narrációban mindez olyan poétikai-strukturális-beszédmódbeli kísérleteket eredményezett, amelyek érzékeltetik történelemképünk kiszolgáltatottságát az elbeszélésnek, és amelyek a narratív históriai konstrukciónak mint olyannak a visszavonására, destruálására törekszenek. Az episztemológiai kétely mellett tehát, amely a történelem valós megismerhetőségére vonatkozik, és amely Grendel 1980-as évekbeli regényeit is jellemzi, a történelem magabiztos elbeszélésének a keretei is viszonylagossá váltak.

Grendel Lajos ezredforduló környéki regényeinek a fókuszában a história áll, illetve a jelen konfrontációja a múlttal, tónusukat immár nemcsak a diktatúra nemzetiségelnemző történelmi csúsztatásai, hanem a rendszerváltás illúzióromboló tapasztalata is meghatározza. A szerző érces humora abszurdba fordul, a regények geográfiai tereként megjelenő fiktív dél-szlovákiai kisváros, New Hont a közép-európai Abszurdisztán helyszínévé válik, amelyben észérvektől, okozati összefüggésrendektől vagy eszmei megfontolásoktól függetlenül esnek meg a dolgok, és amely fölött folytonosan ide-odalépegetnek az országhatárok, hatalmi viszonyok, társadalmi berendezkedések. A *Tömegsír* (1999)⁵ című regény mindezt egy véletlenül feltárt tömegsír konkrét beazonosításának kálváriája, a történelem ideológiai kiszolgáltatottsága kapcsán tárgyalja. Kié a történelem, és melyik történelem kié, ki az agresszor, a hős, az áldozat, mik az okok, és mik a következmények, miképpen áll mindebben a szubjektum? S noha a történelmi utalások referenciálisan pontosak, és a szlovákiai magyarság viszontagságait tematizálják, Grendel-prózában elsősorban a história fonákságai mutatkoznak meg.

³ V. ö. Elek Tibor: *Grendel Lajos*. Budapest: MMA Kiadó, 2018.; Görözdí Judit: Strategie identyfikacji narodowej w prozie węgierskiego pisarza ze Słowacji – Lajosa Gendela. In: Goszczyńska, Joanna (ed.): *Procesy autoidentyfikacji na obszarze kultur środkowoeuropejskich po roku 1918*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski, 2008. 147–156.

⁴ L. pl. White, Hayden: *Metahistory*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1975.; Koselleck, Reinhart: *Geschichte, Geschichten und formale Zeitstrukturen*. München: Fink, 1973.; Ricoeur, Paul: Történelem és retorika. Ford. Asztalos Éva, Somlyó Bálint. In: Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 4. A történelem poétikája*. Budapest: Kijárat, 2000. 11–24.

⁵ Grendel Lajos: *Tömegsír*. Pozsony: Kalligram, 1999.

A *Nálunk, New Hontban* (2001) című regényben a város éltető, de „elfelejtett vagy eltékozolt eszméjének”, azaz a jelen identitását megalapozó múlttudatnak a rekonstruálása mozgatja a történelmi számvetést. Ennek egyik apropója a szovjet „felszabadítók” bejövetelének eseménye, a másik pedig az 1968-as prágai tavasz elfojtását célzó katonai invázió, amely során a Varsói Szerződés csapatai szállták meg Csehszlovákiát, s ezen belül Dél-Szlovákia több területére magyar alakulatokat vezényeltek. Így a változásokról egyébként lemaradó regénybeli kisváros is arra ébred, hogy

„1968 nyarán New Hontba bevonultak a Magyar Hadsereg páncélos alakulatai, ámultabba ejtve New Hont lakosait. Az éjszaka leple alatt érkeztek, mint 1944 karácsonya előtt az oroszok.”⁶

A magyar öntudatú polgárokat magyar nemzetársaik igázzák le, ráadásul egy, a városból elszármazott parancsnok vezetésével, akinek az apja épp az elől a hatalom elől menekült Magyarországra 1944 telén, amelynek a nevében a fia most viszatért, „hogy leverje az ellenforradalmat”⁷. Vagyis azokat a reformtörekvéseket, amelyeket a helyiek egyébként alig észleltek, hiszen az ország alakításából nem vették ki részüket – jellemző módon az ilyen bezárt etnikai közösségekre mintegy kívül voltak a történeseknek, a társadalom idejének. A (valós eseményeken alapuló) jelenet a közép-európai, sőt, a magyar–magyar történelem abszurditását példázza. A szerző több regényében is feldolgozza, különféle cselekménysorokat köt a lehetetlen helyzethez, amelyben a helyiek nemzeti elkötelezettsége felülírja emberi (szabadság)érdekeiket: a magyar hatalomnak, legyen bár agresszor, mindenképpen lojalitás jár.

A regény egy másik emlékezetes jelenete szintén a szlovákiai magyarság egyik sajátóságos történelmi tapasztalatához kapcsolódik: a II. világháborút követő megalázó jogfosztások időszakához, amikor tilos volt nyilvánosan magyarul beszélni. Grendel ezt is az abszurdítás felől mutatja: végigvezeti, amint két magyar, szlovákul alig tudó asszony a nyelvelenőrök jelenlétében szlovákul próbál társalogni. A kétnyelvű regényrészlet a nemzetiségi lét és szöveg nyelvi-kulturális adottságára is rávilágít. Továbbá a befogadásra nézve is jelent következményeket: egyrészt szűkítőleg, hiszen az ilyen betétek teljesen csak a mindkét nyelvet ismerő szlovákiai magyar olvasók számára érthetőek, másrészt azonban fontos, hogy a szöveg terét a magyar olvasók számára kitágítják. Szilágyi Zsófia Grendel eljárását irodalomtörténeti keretekben gondolja tovább: „Ezek a jelenetek egyszerre mutatják meg [...], miként kell újraértelmeznünk a határon túli magyar irodalom mára mindenképp továbbgondolásra szoruló fogalmát [...]. A művekben, nem a határon

⁶ Grendel Lajos: *Nálunk, New Hontban*. Pozsony: Madách-Posonium, 2011. 72.

⁷ Uo. 80.

túli irodalom jelentőségéről tett hangzatos kijelentésekben kell felépülnie az arra a területre jellemző kulturális sokszínűségnek, és a szövegek sajátosságaként kell meglátnunk azt a rétegzett hagyományt, amelynek a magyar irodalom éppúgy része, mint annak a térségnek a más nyelvű irodalma.”⁸

A multikulturalitást mint adottságot egyes szerzők (Talamon Alfonz, Hunčík Péter) Grendelnél dominánsabban aknázzák ki és építik szövegeik világába, de Grendel kapcsán érdemes kitérni a kérdésnek egy következő összefüggésére. A posztkoloniális elméleti megfontolások alapján a határon túli magyar irodalom – tágan értelmezett – mágikus realista megszólalásmódjait elemezve Papp Ágnes Klára hívja fel a figyelmet arra, hogy a kisebbségi helyzetben, illetve a köztes állapotban, periférián, különböző kultúrák/hagyományok átfedésében létrejövő irodalmi szövegek sajátos léttapasztatatot artikulálnak, amelyre ösztönzőleg hat a szemléletek, kulturális gyakorlatok, mentalitások, identitások ellentmondásos sokszínűsége. Ebből olyan poétikák születnek, amelyek „a kulturális tapasztalat és identitás [...] összetettségét nem ellenpontosítani vagy tagadni, nem is leírni, hanem a beszédmódok, a kódok összetettségében érvényesíteni próbálj[ák].”⁹ Az irodalomtörténész ilyen értelemben elemzi Grendel Lajos *Galerijét* is,¹⁰ de vizsgálati szempontjai a New Hont-regényekre, például a *Mátyás király New Hontban* (2005) című szövegre is illenének, hiszen a grendeli történelmi abszurdot megképző csodás elemek, illetve a vonatkozási/értelmezési kódok folyamatos ütköztetése/átfedése ezekben is alakítja a szövegvilágot.

Multikulturális közelítések

1998-ban jelent meg Talamon Alfonz különleges kötete, amely a multikulturalitás dél-szlovákiai tapasztalatát a nemzetek, kultúrák, szemléletek és ideológiák egyneműsítésére törekvő 20. század végéről az ezen folyamatok elszabadulása előtti időkre helyezi, nosztalgikus, Krúdyt és Hrabalt idéző hangulatban. A *Samuel Borkopf: Barátaimnak, egy Trianon előtti kocsmából*¹¹ című kötet, amelyet a fiatalon elhunyt szerző hagyatékából posztumusz rendeztek könyvbe, nem történelmi tárgyú a hagyományos értelemben, s noha a nagy história eseményeire találhatók benne utalások, sőt maga a cím is ilyet ígér, történelmi vonatkozásai áttételességükben érdekesek. A szöveg világát keresztyények, zsidók, magyarok,

⁸ Szilágyi Zsófia: New Hont a térképen (Utószó). In: Grendel, 2011. 163–172. 171–172.

⁹ Papp Ágnes Klára: Mágikus realista történelem. Avagy még mindig és már megint a „határon túli irodalom” értelmezési lehetőségei a posztkoloniális kritika tükrében. *Korunk*, 2011/3. 3–7. 6.

¹⁰ Papp Ágnes Klára: A mágikus realista anekdota. In: V. Gilbert Edit (szerk.): *A perifériáról a centrum 3*. Pécs: Pro Pannonia/Pécsi Tudományegyetem, 2006. 263–282.

¹¹ Talamon Alfonz: *Samuel Borkopf: Barátaimnak, egy Trianon előtti kocsmából*. Pozsony: Kaligram, 1998.

németek, cigányok stb. népesítik be, keverednek és ütköznek szokásaik, érdekeik, mentalitásaik, rendjeik és világértelmezéseik, de a mindennapok egyszerű emberi történeiseiben, amelyeket a szerző burleszkként látta, mindez végső soron a nem megnevezett (Diószegként azonosítható) kisváros életének vibráló színességét adja. S ebben a sokszínűségben az együttélés nem (nemzeti, ideológiai) hatalmi aktusoknak van kiszolgáltatva, hanem az emberi gyarlóságok szépségének, amelyeken az önmagukat igazságként prezentáló pozíciók is kicsorbulnak. Talamon könyvének, amely a Szlovákiában az 1990-es évek derekán erőre kapó nacionalizmusok éveiben született, tulajdonképpen ez a történelmi kérdésekre adott válasza, ahogy Németh Gábor fogalmaz: nosztalgiaja a „történelem feletti vagy alatti vagy azon kívüli értékekre irányul”¹².

A multikulturális együttélés életvalóságát Hunčík Péter *Határeset* (2008) című regénye dolgozza fel egy határmenti kisváros (Ipolyság) 20. századi történetén keresztül, egy széles család tagjainak különböző nézőpontjából.¹³ A regényben gazdagon sorjáznak az identitások, származási meghatározottságok, világnézeti elköteleződések, történelmi tapasztalatok és életutak, amelyek belülről (az egyes szereplők önelbeszélésében) és kívülről (más szereplők elbeszélésében) is megnyílnak, érzékeltetve, hogy valamennyi pozíciónak van belső igazsága és indoka, s ugyanúgy intoleráns mozzanata is. A szerző törekvése az, hogy bemutassa a régió egyszínűsítő nemzeti (magyar, illetve szlovákkal szembeni sérelmi magyar) megközelítéseinek elégtelenségét, azt, hogy a homogén kulturális (de akár ideológiai) szemlélet alkalmatlan a valóságban egymásba csúszó, az interakcióból is táplálkozó, szinte sosem „tisztá” léttapasztalat megragadására.

Közép-Európa/Felső-Magyarország/Csehszlovákia 20. századi történetének eseményei mind hatással vannak a magyar, német, szlovák kötődésű család három generációjának életére – jórészt nem áll módjukban belőlük kimaradni, illetve szomszédai (zsidók, cigányok) révén vonódnak bele. A vidám családi anekdoták háttérben a századeleji gazdasági fellendülés és a Monarchiára kiterjedő szakmai összeköttetések, az I. világháborúbeli katonai szolgálat, Doberdo, hadi sérülés, első csehszlovák köztársaságbeli konjunktúra és etnikai együttélés (zsidó szál), az 1938-as visszacsatolás (mint visszatérés a természetes mederbe, egyúttal felvidékiént a „se itt, se ott nem megbízható” bélyeg megtapasztalása), a II. világháborús katonai szolgálat, zsidó sorsok, fogság(ok), a háború utáni jogfosztások időszaka, reszlovakizáció és kényszerkitelepítések, a szocialista Csehszlovákiában ideológiai/nemzetiségi meghurcoltatások és az élettér szűkülése, valamint alkoholizmusba/őrületbe forduló traumák történetei bontakoznak ki.

¹² Angyalosi Gergely – Bán Zoltán András – Németh Gábor – Radnóti Sándor: Irodalmi kvartett. *Beszélő*, 1998/7–8. 210–213.212.

¹³ V. ö. Pucherová, Dobrota: Re-centring European Geopolitics: Transnational Identities in the Twenty-first-century Hungarian-language Novel from Slovakia. In: Wiegandt, Kai (ed.): *The Transnational in Literary Studies*. Berlin: De Gruyter, 2020. 189–205.

A narratíva jórészt gyermeki nézőpont(ok)at képvisel, ami a regény derűs hangnemén túl az ártatlan értelmezői tekintet által emeli ki a történelmet alulról megélt, a változó hatalmi kényszereknek folyamatosan kiszolgáltatott, a kevertsége mellett hangsúlyosan mégiscsak magyar nemzetiségű családi közösséget érő atrocitások képtelenségét és értelmetlenségét. Egyben az ideológiai törésvonalakat is láttatja: például hogyan magyarázza az iskolai történelemtanár az 1938-as müncheni egyezményt („müncheni árulás”¹⁴), hogyan az angol nyelvleckéket adó városi öregúr („a dolog sokkal komplikáltabb volt”¹⁵), és hogyan őrzi a családi legendárium („Feri bácsi szerint [...] mi csak azt kaptuk vissza, ami ezer éven át a miénk volt”¹⁶); vagy milyen következményeket hordoz egy megnevezés („Tomi nagyapja azt mesélte [...], hogy hazugság az egész, mert elsősorban azok nem szovjetek, hanem oroszok. Különben apám előtt sem mondhattam azt, hogy Szovjetunió, mert rögtön lekevert egy pofont. Ruszkiakat vagy oroszokat kellett mondani. Iskolába menet pedig azt ismételttem, hogy Szovjetunió, nehogy úgy járjak, mint Hemlík Jano, akinek osztályt kellett ismételnie a szovjetek miatt.”¹⁷) Ugyanez az ártatlan gyermeki nézőpont a hatalmi gépezetben való szerepvállalásokról is fellebbenti a fátylat, például a szlovákiai magyarság öntudatát durván megtaposó reszlovakizációban, amely komoly (vagyonjogilag akár máig is ható) retorziókkal járt azok családjá részére, akik elutasították: „Nemčák nagyapának akkor voltak kapcsolatai, amikor még nem volt proletár internacionalizmus, és a magyarokat vagonokban szállították Magyarországra és a sokolovi bányákba. De ő senkit sem szállítottatott el, mert szerette az ittenieket. [...] Egyszerűen adtak neki egy nyomtatványt, amelyben az állt, az illető elismeri, hogy eredetileg szlovák volt, csak a magyarok miatt feladta a nemzetiségét. Ha az illető ezt aláírta, Nemčák nagyapja elintézte, hogy maradhasson a házában.”¹⁸

A történelmi háttérhez hozzátartozik, hogy a II. világháborút követően a szlovákiai magyar kisebbséget több, a jogait kollektívan felfüggesztő intézkedés érte. A kassai kormányprogram (1945) deklarálta a németek és a magyarok kollektív bűnösségét, a két kisebbség teljes jogfosztásáról az ún. Beneš-dekrétumok intézkedtek, amelyek nemcsak széles körű magyar- (és német)ellenességet indítottak el, hanem akár internálásig vezettek. Ezek alapozták meg a magyar kisebbség viszonylatában a közalkalmazottak elbocsátását, a magyar nyelvhasználat betiltását, az anyanyelvi kulturális élet és oktatás befagyasztását; lehetővé tették a vagyonelkobzást, az 1945–1946-os csehországi kényszermunkára történő deportálást. A reszlovakizáció (visszaszlovákosítás, 1946–1948) egyfajta hűségdeklaráció volt, amely módot adott az állampolgári jogok visszanyerésére és a vagyonelkobzástól,

¹⁴ Hunčík Péter: *Határeset*. Pozsony: Kalligram, 2009. 28.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Uo. 41.

¹⁷ Uo. 53.

¹⁸ Uo. 213–214.

illetve a kitelepítéstől való mentesítésre. A magyar nemzetiségűek Magyarországra való kitelepítése (kényszer alatt, marhavagonokban, némi ingósággal) a lakosságcsere égisze alatt zajlott 1947–1949 között. Enyhülést az 1948-as csehszlovák kommunista hatalomátvétel hozott a magyarellenes rendelkezésekben, azok, akik itt maradtak, visszakapták állampolgárságukat, lassan megindult a magyar kulturális élet, 1950-től fokozatosan a magyar iskolák is. A tulajdont, érvényesülési lehetőséget érintő intézkedések (államosítás, szövetkezesítés, az értelmiségiek ellehetetlenítése stb.) immár a proletár internacionalizmus jegyében zajlottak, az egész társadalmat érintették, a nemzetiségek asszimilálásának pedig korszakonként is különböző, rejtettebb módszereit alkalmazta az államhatalom.

Hunčík Péter könyve a sok elbeszélő első személyű megszólalása révén a dél-szlovákiai kisváros magyar kisebbségi tapasztalatát egy sokszempontú (multietnikus, világnézetileg, kulturálisan és szociálisan tagolt, illetve az érvényesülési stratégiák mentén is megoszló) értelmezési keretben meséli el. Hozadéka, hogy olyan formát talál ennek a gazdag, de érzékeny anyagnak, amely kisiklatja a homogenizáló megközelítések érvényét.

Külső tekintetek

A szlovákiai magyar kisebbség történelmi viszontagságai azonban nem csak szlovákiai magyar regényeket ihlettek a vizsgált korszakban. A Hunčík-regénnyel nagyjából azonos korszakot tárgyal csallóközi sorsokon keresztül például a budapesti író, Bánki Éva *Esőváros* (2004) című regénye. A mű ugyanakkor annak az ezredforduló körül indult vitának is egyik hivatkozási példája, amely a szlovákiai magyar irodalom mint fogalom és irodalomtörténeti kategória körül bontakozott ki, s amelynek legmarkánsabb érvelése Németh Zoltán irodalomtörténészhez kötődik.¹⁹ A kategória újraértelmezését az irodalomnak szöveghalmazként való felfogása, illetve a rendszerváltást követően az irodalmi tér kitágulása, a határok átjárhatósága indokolta. A vita annak az öndefiníciós problémakörnek a kortársi újragondolása, amelyet tanulmányom elején említettem. Németh Zoltán aktuális ellenpéldák sokaságával cáfolja azokat a sajátosságokat, amelyek a szlovákiai magyar irodalom mint olyan meghatározását hagyományosan lehetővé tették (szerzői identitások/életrajzok mozgása, irodalmi életbeli/szöveg megjelenési/kiadói átjárások, identitásörző/-képző funkciók megváltozása, tematikus/formai behatárolhatatlanság). Ilyen értelemben tesznek szert jelentőségre a nem szlovákiai magyar

¹⁹ Németh Zoltán: Szlovákiai magyar irodalom: létezik-e vagy sem? Néhány fésületlen gondolat egy fogalom lehetőségeiről. In: H. Nagy Péter (szerk.): *Disputák között*. Somorja – Duna-szerdahely: Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum, 2004. 11–28. Németh Zoltán: A szlovákiai magyar irodalom „önreprezentációja”. *Partitura*, 2010/1. 97–104.

lakhelyű szerzők által írt, nem itt kiadott, de szlovákiai magyar témát feldolgozó művek, s illeti meg őket figyelem ebben az áttekintésben is.

Bánki Éva *Esővárosa*²⁰ egy olyan sorstörténetet tár az olvasó elé két csallóközi nagygazdacsalád életét követve, amilyennel a szlovákiai magyar regényirodalomban nem találkozhatunk. A vizsgált korszak szövegei (Grendel, Talamon, Hunčík) főleg kisvárosi iparos, értelmiségi, (kis)polgári tapasztalatokat kamatoztatnak, a falu sorstörténetével a korábbi időszak szerzői foglalkoztak (Dobos, Mács, Duba). Az ő figyelmük homlokterében azonban elsősorban a falu és a paraszti lét átalakulása állt. Ez a biográfiai okokon túl feltehetően a közvetlen tapasztalatra (szövetkezesítés) és ideológiai összetevőkre (munkás-paraszt témák hangsúlya a művészetben) vezethető vissza. Ezzel szemben Bánki Éva regénye egyfajta mezőgazdasági polgárosodási folyamat kezdeteit mutatja be, amelynek a 20. század történései tájainkon nem engedtek kifutást.

A regénybeli elbeszélő módos gazdálkodó családja tudatosan: munkával, modernizációval, befektetésekkel, házasságkötésekkel, intrikákkal, és nem utolsósorban képzéssel, művelődéssel építi birodalmát, amely ambícióból a „dinasztikus” elemek sem hiányoznak. Vállalkozásuknak az emberi tényezőkön kívül a történelmi fordulatok, változó államkeretek és rezsimek szabnak határt: az I. világháború, majd Trianon után a modern csehszlovák állam lehetőségei, a visszacsatolás nyomán a Horthy-féle Magyarország viszonyai, majd a II. világháború, azt követően a magyarok jogfosztása Csehszlovákiában, kitelepítés, vagyonek kobzás, kommunista rendszer. Az elbeszélő paraszttörténelmi életútja azonban más közegekbe is bepillantást enged, például az 1920 körüli Pozsony politikai-hatalmi kolonizációs viszonyaiba, az 1920-as és 1930-as évek Prágájának lüktető értelmiségi és művészvilágának nemzetközi társaságába, a szlovák hegyvidék szegénységébe, majd a kitelepítést követően a népköztársaságbeli magyar vidék szürke kilátástalanságába. Bánki Éva regényének középpontjában kevésbé állnak a nemzetiségi problémák, amit bemutat, az egy olyan családi mentalitás, illetve megküzdési mintázat, amely nem adja meg magát a valóban sűrűn ismétlődő történelmi csapásoknak, azokkal újra és újra bánni igyekszik a maga boldogulására. Végül a szülőföldről való kitelepítés, a kommunista fordulat és a kollektivizálás törli le.

A szintén nem szlovákiai magyar szerzőnek számító Kováts Judit *Elszakítva* (2015) és *Hazátlanok* (2019)²¹ című regényei a szépeességi magyar és német kisebbség háború végi és utáni szenvedéstörténetét dolgozzák fel. Témájukkal ezek a munkák is fehér foltot töltenek ki, a kulturális emlékezet számára hiánypótlók, hiszen magyarajkú közösség a régióban (éppen a regényekben tárgyalt kiűzetés következtében) nem maradt. Ráadásul egy másféle történelmi tapasztalat tükröződik bennük: Szepesség Csehszlovákia 1938-as feldarabolását követően a klérofasiszta

²⁰ Bánki Éva: *Esőváros*. Budapest: Magvető, 2004.

²¹ Kováts Judit: *Elszakítva*. Budapest: Magvető, 2015.; Kováts Judit: *Hazátlanok*. Budapest: Magvető, 2019.

szlovák állam része lett, teret kaptak ott a nemzetiszocialista ideológia intézményei, és a szlovák partizánfelkelésnek is helyszíne volt. A regény színterét is szolgáló Késmárkból a partizánok 1945 januárjában űzték ki a német megszállókat, majd átvették a hatalmat a városban. Megindultak a megtorló intézkedések is – első lépésben a városi elitet adó német és magyar polgárok és birtokosok ellen, a háború után pedig az összecseshszlovák rendeletek értelmében minden német és magyar nemzetiségű polgár ellen: jogfosztás, vagyonek kobzás, internálás, deportálás. Kováts Judit könyvei egy-egy magyar, illetve német kamaszlány sorsán keresztül mutatják be az eseményeket első személyű narrációval, a mikrotörténelmi és női szemszöveget is kamatoztatva. A gyermekkorból alig kinőtt, naiv elbeszélők kivételesen élesen érzékeltetik a történések durvaságát: nem értelmeznek, így nem ítélnek el és nem mentenek fel, csak beszámolnak az alig túlélhető átéltekről. Míg Hunčík Péter gyermekelbeszélőinek a szerepe a közvetettségben ragadható meg, abban, hogy narratívájuk a történelmi események eltérő szempontú magyarázatát reflektálatlanul (gyakran humorosan) mossa össze, ami a megközelítések ideológiai vonatkozásaira hívja fel a figyelmet, addig Kováts Judit kamasz elbeszélőinek a szerepe a közvetlenségben van, ami a hangsúlyt magukra a történésekre helyezi. Narratívájuk olyan történelmi tartalmakat is hordoz, ami hiányzik a szlovákiai történelemkönyvekből (a jogfosztások személyes sorsokra lebontott következményein túl például a civil német lakosság ellen a partizánok által elkövetett tömegmészárlást is magában foglalja).

Érdekes megfigyelni, hogy Bánki Éva és Kováts Judit regényei magabiztosabb állításokat tevő narratívák az itt vizsgált, szlovákiai magyar („belső tekintetű”) szerzők tollából származó szövegekhez képest. Mindenesre a kisebbség történelmi életterének és sorsának irodalmi reflektálása nemcsak a szlovákiai magyar irodalom kategóriáját lépi át és von be inspiratív „külső tekinteteket”, hanem a nyelvileg meghatározott magyar irodalom kategóriáját is, hiszen a Grendel-prózából kibontakozó kisváros világát akár Ladislav Ballek szlovák regényeiben, a Hunčík-kötetből kibontakozó univerzumot pedig Pablo Urbányi spanyol nyelvű regényében is felismerhetjük.²²

Történelem és identitás

A két magyarországi író által jegyzett történelmi tárgyú regények a *női írás* szempontrendszer felől nézve is tanulságos következtetéseket hordoznak (a nő a történelemben, a história nőszempontú narratívizálásának strukturális sajátosságai,

²² V. ö. Németh Zoltán: The transcultural levels of minority literary history writing: Hungarian literature in Slovakia. *World Literature Studies*, 14, 2022/3. 96–113. utalás: 109.

alulnézetiség/mikrohíória/alternatív történelemnarratíva stb)²³. Ebben a sorban nem lehet nem megemlíteni N. Tóth Anikó *Fényszilánkok* (2005)²⁴ című kötetét, noha a tárgya nem történelmi. Egy dél-szlovákiai faluban élő család történetét beszéli el a 20. század második feléből, de műfaja távol esik a családi sagától, szándéka a családi emlékezet feltárása három elbeszélő váltakoztatott megszólalása révén. Az egyrészt tudatfolyam típusú, másrészt képies, harmadrészt metaforikus-mitikus narrációk az olvasóra hagyják a családtörténet, illetve a történelmi kontextus rekonstruálását. A megszólalásokba csak azok a történelmi események kerülnek bele, amelyek a falu/családtagok szűk terébe is betolakodtak: a II. világháború a német, majd az orosz katonák elszállásolása és a bombázásoktól való félelem, illetve a nagyapa fogságba hurcolása kapcsán, a háború után a kötelező terménybeszolgáltatások a hivatali zaklatások miatt, hangsúlyosabban a vagyonek kobzás és szövetkezetesítés, az 1968-as katonai invázió a környéken megjelenő tankok nyomán. Egyébként „kis” életpályák bontakoznak ki, amelyeket a kommunista rezsim lehetőségei határoznak meg: háztáji gazdálkodás, piacozás, a vallás rejtett gyakorlása, a gyerekek számára tanulási lehetőség. N. Tóth Anikó regénye a pillanatra, a statikus képiségre, mediális átlépésekre, álomszerűségre épül, „szilánkos” elbeszélése hárítja az időbeli haladást, a dinamikát, a társadalmi-történelmi eseményekből fakadó változást – mintha a történelemtől nem akarna mondani semmit. Illetve a dél-szlovákiai család félszázados történetét feldolgozó narratívának minden bizonnyal éppen ez a történelmi redukció az állítása: a személyes és családtörténetben a történelmi események többdrangú mivolta. Ami annak fényében lehet érdekes, hogy a női írás elmélete szerint a történelem, a lét történelmi szemlélete maszkulin mintázatnak²⁵ számít.

Grendel Lajos *Négy hét az élet* (2011) című regényének a történelemképe szintén szilánkos. A főhős egy életút végéről próbálja összerakni önazonossága támpontjait, miértjeit, családi vonatkozásait. A magyar vidékről a szlovák fővárosba került értelmiségi történetének a háttérben egy társadalmi réteg, a kisvárosi magyar polgárság elsorvadása bontakozik ki. Nem történelmi viszontagságok taposnak el, hanem a lassú, de megállíthatatlan változás, ami minden tekintetben elvágja identitása gyökereitől: a nemzeti-kulturális, szellemi-lelki és polgári társadalmi értékeitől. A szerző a szülővárosnak a modernizáció égisze alatt történő, de közben a múlt emlékezetét tudatosan felszámoló átépítésén keresztül érzékelteti: A főhős apja „[b]etegségének a kezdete egybeesett a vasútállomás környéki házak, majd az egész városnegyed ledőzerolásával, de míg a földszintes, falusias parasztporták

²³ V. ö. Görözdí, Judit: Dejiny „ženskou” optikou: Zsuzsa Rakovszky: Tieň hada, Judit Kováts: Bez vlasti, Éva Bánki: Mesto dažďa, Anikó N. Tóth: Úlomky svetla. In: Görözdí Judit: *Dejiny v súčasných maďarských románach*. Bratislava: Veda/ ÚSVL SAV, 2019. 72–93.

²⁴ N. Tóth Anikó: *Fényszilánkok*. Pozsony: Kalligram, 2005.

²⁵ Cixous, Hélène – Clément, Catherine: *The Newly Born Woman*. [La Jeune Née, 1975] London: IB Tauri, 1996. 63–64.

helyébe új lakónegyed épült, őbenne a pusztulást nem követte a test, a szellem és a lélek megújulása. Az ő sorsa példázta legnyilvánvalóbban, hogy a város és lakói között megbomlott a szimbiózis, ami a legnehezebb időkben is élhetőnek tartotta meg az életet. [...] Röpke egy-másfél évtized alatt a város levetkőzte a múltját.²⁶ De a regényben a fiatal generációnak a változásokat felszívó nagyvárosi életstratégiái sem kecsegtetők, a hagyományos (itt: nemzetiségi, családi, nemi) identitáskeresetek radikális átalakulását mutatják.

A szlovák főváros lakótelepi környezete keretezi György Norbert *Klára* (2004)²⁷ című regényének identitáskeresését is. A vidéki kisváros életútmintáiból ide menekülő főhős azonban elvész ebben az idegenségben. Az izgalmas geopolitikai struktúrára (a pozsonyi tömegközlekedés hálózatára) épülő szövegben a nemzetiségi – idegen többségi viszonylat nem kifejtett, de bennfoglalt, a magyar nyelvű narratíva és a következetesen szlovákul használt toponimák (például Bratislava, Petržalka²⁸) ütköztetésében ragadható meg, ami az idegenséget, kiközösítettséget érzékelteti.²⁹ György Norbert szövegbeni radikális nyelvkeverése az identitás nyelvi vonatkozásait világítja meg, ráadásul a szlovákiai magyar irodalomban megkerülhetetlen módon alkot ehhez irodalmi beszédmódot, e tekintetben fontos szólnom a műről ebben az áttekintésben is, noha a kisebbségi sorssal és történelemmel nem foglalkozik. Tudatosít(tat)ja azonban, hogy a többes nyelvi-kulturális kötődés, illetve hatások (ami a nemzetiségi lét egyik alapadottsága) következtében megkérdőjeleződik a „tisztá” nyelvhasználat magától értetődő áttetszősége és problémánélkülisége az irodalmi szöveg számára is. Históriai tárgyon aztán egy másik, sajátos választ a kérdésre egy bő évtizeddel később Száz Pál dolgoz ki a tanulmányom elején már idézett könyvében, amely történelem – örökség – identitás – kultúra – otthonosság – nyelv kölcsönhatásait reflektálja.

A történelemtörténet elmondhatóságának nyelvi problémája áll Szalay Zoltán *A Mária Terézia Kávéház* című elbeszélésének a középpontjában is, amely a *Senki háza* (2021) című, identitásokat és tapasztalatokat szembesítő prózagyűjtemény egyik darabja. A Pozsonyhoz kötődő narratíva az asszimilálódás, illetve megmaradás kisebbségi stratégiáit járja körül, amelyek mögött felsejlenek a történelmi sérelmek és bűnök, valamint a meghurcoltatások családi történetei is az államhatalom-váltások különböző időszakaiból (az I. és II. világháborút után). A szöveg a magyar–szlovák nyelvi kérdés eldöntését egy külföldre származott, nyelvet vesztő családtagon keresztül transznacionális nézőpontba vezeti, s egy jelképes tetteben

²⁶ Grendel Lajos: *Négy hét az élet*. Pozsony: Kalligram, 2011. 120.

²⁷ György Norbert: *Klára*. Dunaszerdahely: Nap, 2004.

²⁸ Pozsony egyik lakótelepe, a valamikori Ligetfalu/Engerau település helyén épült, a magyar nyelvhasználatban Ligetfalu.

²⁹ V. ö. Dušíková, Anikó: Bratislava a jej obraz v literatúre slovenských Maďarov. In: Passia, Radoslav – Barborík, Vladimír a kolektív: *Literárne krajiny Bratislavy. Obraz mesta po roku 1918*. Bratislava: Veda, 2023. 397–411. 409–410.

oldja fel: egy imaginárius világban (centrumában „Pozsony Szabadállam[mal], amely nem lett része semmilyen úgynevezett utódállamnak, hanem a saját kezébe vehette a sorsát.”³⁰), s ez imaginárius nyelven, a „saját múlthoz” hozzáférő, „saját nyelvi szigeten” alkotott szövegekben él. Hasonlóképpen transznacionális, pontosabban a transznacionálissal is kibővített a nézőpontja a *Senki háza* című elbeszélésnek, amely egy pozsonyi épület, a Nobel-villa viszontagságain keresztül érzékelteti pontos kistörténetekkel Közép-Európának a 19. század végétől napjainkig ívelő történelmi fordulatait, a mindenkori nemzeti/gazdasági/ideológiai térfoglalók és kiszolgáltatottjaik váltakozó pozícióit. Kozmopolita mágnás, magyar gyáros, szlovák partizán, cigány munkás sorsa bontakozik ki, a tér birtoklása a tét, s a tér pusztulása az eredmény.

Történelem és nyelv

Míg Szalay Zoltánnál a saját múlthoz való hozzáférést, annak elmondását lehetővé tevő „saját nyelvi sziget” egy, a szlovák–magyar dichotómiától távol eső nyelvet jelent, egy mitikus ősnyelvet, a skót gaelt: „egy vesztes nyelv, egy kiszorult nyelv, egy elfelejtett nyelv, amely kívül van az időn”³¹, addig Száz Pál ugyanennek a tartalomnak a megszólaltatásához egy mátyusföldi nyelvjárást használ fonetikus lejegyzésben, vagyis egy szó szerinti saját nyelvi szigetet.

A *Fűje sarjad mezőknek* című kötet az utóbbi évek legjelentősebb alkotásai közé tartozik a szlovákiai magyar irodalomban. A füveskönyv műfaját és szerkezetét használja, elbeszélésében a gyógynövénytani/népi gyógyászati ismereteket létbölcséleti reflexiókkal, legendamesékkal és az oral history történeteket idéző anekdotákkal váltakoztatja, ami különös ritmust és mélységet ad a szövegnek, az olvasót pedig elvezeti egy lokális gyökerű, népi, mágikus világszemlélet archaikus jelenvalóságába. Csehy Zoltán kiemeli, hogy „a régi és a modern magyar nyelv és műfaji tradíciók speciális elegye is.”³² A történelmi tartalom a könyvnek csupán egyik rétegét alkotja, gondolatmenetemet követve itt erre fókuszálok.

Száz Pál kötetének anekdotái a fiktív, beszélőnévvel ellátott dél-szlovákiai falu, Marad hányattatásait mondják el beszéltnyelvi modorban. Az elbeszélő személyes, bár kiléte rejtett marad, sőt, személyessége nem is egyvalakire vonatkozik (pozíciója mögül fokozatosan több egyéni hang/életkor/tapasztalatvilág bontakozik ki), hanem a kommunikációs helyzetre, amelyben családi történeteket idéz fel a fiatal családtag okulására, az olvasót is közvetlen megszólítottként vonva be a tapasztalatok intim körébe. Az anekdoták szereplője *Öregapád*, aki – Esterházy Péter

³⁰ Szalay Zoltán: *Senki háza*. Pozsony: Kalligram: 2021. 197.

³¹ Uo. 193.

³² Csehy Zoltán: Laudáció Száz Pál Sziveri-díjához. *Librarius.hu*, 2022. július 4. <https://librarius.hu/2022/07/04/szaz-pal-sziveri-janos-dijarol-csehy-zoltan-irt/> Letöltés ideje: 2023 május 18.)

édesapám-főhőséhez hasonlóan a *Harmonia caelestis*ben – nem konkrét személy, hanem több pozícióból (többféle élményanyagból) összegyűrt metaforikus figura, aki a történelemhez való hozzáférés személyes jellegét biztosítja, és az örökség közvetlenségét hangsúlyozza. A történelmianekdota-réteg egyébként Száz Pál kötetében a *Bűnök meséje* cikluscím alá rendeződik, minden történelemnarratívához egy-egy bűnfajta társítva.

A történelmi anyagot azok a történelmi és politikai események alkotják, amelyek kihatottak a szlovákiai magyar közösség sorsára, illetve a „nagy” történelemnek azok a mozzanatai, amelyek érintették a falut. Ilyenek: az I. világháború a frontszolgálat révén, utána az impériumváltások közötti pár napos hiátusban kaszás suhancok helyi felkelése, a II. világháború – a falun átvonuló front, bújtatott katonaszökevény epizódja, katonai szolgálat (Don-kanyar), erős fogságtörténetek sora (oroszlai, amerikai), szökéstörténetek (ezen belül a szovjetek oldalán harcoló csehszlovák csapatok epizódja), zsidó sorsok, a II. világháborút követően kitelepítés Magyarországra és Csehországba, a nemzeti jogok megvonása, a nehéz idők: terménybeszolgáltatás/padlássöprés, kulákozás, szövetkezetesítés, az 56-os forradalom. A falut meghatározó hatalmi váltások ideológiáival szemben azonban távolságot tart az elbeszélő, tekintete mindig alulnézeti. A történelem mindenkor kiszolgáltatottjának a nézőpontját tükrözi az alábbi hosszabb részlet, amely Marad 20. századi történetét foglalja frappánsan össze:

„A Gvazdányi grófoké vót a Ómajor a rigi világbo. [...] Oszt a háború után meghāt Ferencjóska, begyűttek a csehék, nekifoktak, hogy meksinájják a kőszársóságot. Jészlti mnyē nēvjezsítē pánové, pogyívējtē sē co sē gyējē v Americe! Monta Maszarikelftárs. Hāt így is vót, aszittik, maj itt is meksinájják a Amērikát, oszt kisēmmitik a Gvazdányijakot, a Ómajorbú még lētt Novázēm. [...] No akkor osztán toborozták a szlovák nīpet, cse nīpet, morva nīpet, hēgyi nīpet, vōgyi nīpet, katalikus nīpet, rēformátus nīpet, lēhet mēnnyi a Novázēmbe, meglássátok, milyen jó lēssz ottand, ott még a kerittis is kóbászbu van! [...] Mer azér csináták ezt a csehék, hogy keverjik a nīpet. Vót is ebbū keverēdis, hajaj! Gyűttek a nīpek, kitűztik a kērészēt, min Szenkolonboskristóf Amērikábo. Ezér híjják ikēt, neve is mongya, kolonistákknok, a kolomposkristófrú. [...] No akkor bedót a rencēr, gyűtt mēgin a háború, begyűtt a Hortielftárs a fehír lovon, akkor ezēk a cseszlovák nīpēk megjettek, jáj, nyēhcēmē uzs zasz magyarov, cso tu sznami bugyē, cso bugyēmē, istállómestēre a Hortigrófúnak? Akkor visszamēntek oda, ahunnaj gyűttek, ahugyan a rossznyevek kűttik ikēt, vót, ki a falukba bekōttözött, nos ottmaratt maradon. Esztán begyűttek a nīmētēk, begyűttek a ruszkik, vígū a komunisták, azok má ki sē akartak mēnnyi. Azok még meksináták a komunistamerikát. Eszpersze nemszabadott vót mondanyi.”³³

³³ Száz, 2017. 200.

A „saját nyelvi sziget”, illetve saját nyelv és saját narrációs hagyomány használatának jelentőségére az irodalmi megszólalásban a posztkolonális elméletek hívják fel a figyelmet, hiszen az átvett nyelvi, illetve irodalmi minták eleve strukturálják (a maguk „rendjébe” vonják, azaz elnyomják, kolonizálják) azt a speciális tapasztalatanyagot, amit a történelem kiszolgáltattainak „alulról” érzékelő látásmódja képvisel.³⁴ Ezen elméleti megfontolások felől is értelmezhető Száz Pál vállalkozása, az, hogy a szlovákiai magyar (konkrétabban a Mátyusföldön megélt) léttapasztalatot, történelmi dimenzióival együtt, mátyusföldi nyelvjárásban, fonetikus átírással közvetíti. A nyelvhasználat továbbá hangsúlyozza a beszélő kilétét, hitelessé téve a mondottakat. A hitelességet erősíti az oral history-elbeszéléseket felelevenítő mesélés is (s hogy a szerző valóban adatközlővel dolgozott, jelzi a köszönetnyilvánítás a szöveg végén), ami a referencialitáson túl az irodalmihoz képest archaikusabb orális elbeszélőhagyományt idézi meg.

Maga a történelmi tapasztalat, amit ez a kötet a *Bűnök meséje* ciklusban ad át, a 20. századi történelem rettenetes bugyrait járja be a hétköznapi falusi szereplők sorsát kísérve, traumatikus élmények változatos sorát tárja fel. Felkavaró történetek, amelyek szélességükben és mélységükben hiányoznak közös (szlovákiai magyar, magyar, szlovákiai, közép-európai, európai) történelmi tudatunkból, a „túl kevés történelem”³⁵, azaz elfelejtett tapasztalattér kategóriájába tartoznak, amit az emlékezeti munka oldhat fel: az elbeszélésük, kontextualizálásuk. Az *Ésíg és keserűség* című fejezet például párhuzamos váltakoztatásban helyezi egymás mellé a falubeli zsidó szereplő és *Öregapád* II. világháborúban átélt meghurcoltatásainak epizódjait, aminek következtében nemcsak egy helyi referenciával bíró, mátyusföldi magyar zsidó sors kapcsolódik a holokausztirodalom narratíváihoz, hanem a nemzsidó kisebbségi hányattatások traumái is élesebb fényben látszanak. A specifikusan sajátnak ez a nagyon erős, az idegenség–ismerőség határán mozgó megjelenítése Száz Pál alkotásában mégsem hordoz zárttságot, a művet a szlovákiai magyar irodalomtól jóval szélesebb irodalmi kontextusokkal köti össze. A posztmodern részbeszédmóddjaként felfogott mágikus realista írásmód³⁶ értelmezési keretében egy minden tekintetben a saját hagyománnyal megalapozott közép-európai mágikus realizmus releváns szövegének mutatkozik.

³⁴ V. ö. Bhabha, Homi K.: DisszemiNáció. A modern nemzet ideje, története és határai. In: N. Kovács Tímea (szerk.): *A kultúra narratívái*. Budapest: Argumentum, 1999. 85–118. Hall, Stuart: A kulturális identitásról. In: Feischmidt Margit (szerk.): *Multikulturalizmus*. Budapest: Osiris, 1997. 60–85.

³⁵ Ricoeur, Paul: Emlékezet – felejtés – történelem. In: Thomka, Beáta (ed.): *Narratívák 3. A kultúra narratívái*. Budapest: Kijárat, 1999. 51–67.

³⁶ L. Béneyi, Tamás: *Apokrif iratok*. Debrecen: Kossuth EK, 1997.

Összegzés

A nemzetiségi (sors)regény műfajmintája az ezredforduló utáni szlovákiai magyar prózában a szépirodalmi megszólalásmódok számára kiüresedett, ami nemcsak a perspektívák általános – posztmodern hozta – elbizonytalanodásával és a történelmi elbeszélést szélesen érintő szemléletváltással függ össze, hanem sokkal inkább azzal, hogy a kisebbségi történelem sérelmi megközelítésével szemben inspiratívabb, a kortársi gondolkodás kérdéseit is reflektáló, művészi szempontból is izgalmasan sokszínű megközelítések jelentek meg. Maga a téma, azaz a nemzetiségi közösség életét meghatározó történelmi események és hatásuk azonban elevenen él a szövegekben. Sőt, egyes tartalmi mintha csupán ezekben az évtizedekben, egyrészt az ideológiai diktátumok és tiltások megszűntét hozó rendszerváltást követően, másrészt a kollektív emlékezetnek a kulturálisba fordulásához szükséges (Jan Assman szerint nagyjából negyven évnyi) időtávlat elteltével jutnának először szóhoz.

Jellemző, hogy a szövegek inkább az eseményeket jelenítik meg, semmint értelmeznek. Távolságtartásukat a humor, abszurd, burleszk eszközeivel érzékeltetik, illetve a történelemtörténetek nézőpontjain keresztül, amit vagy individualizálnak, vagy megsokszoroznak. A vizsgált irodalmi művek minden esetben a nagy történelmi narratívák ellenében szólnak, mikrohistóriai anyagot láttatnak, a történelemnek kitett ember/közösség alulnézeti látószögét képviselik. A nemzetiségi történelem tárgyalásában megjelennek a nemzeti, illetve kisebbségi-többségi megközelítéseket átértelmező multikulturális és transzkulturális szempontok is. A múlthoz való hozzáférés a személyes identitás felől kap nagy hangsúlyt, ami a művek túlnyomó többségét érinti. Fokozatosan előtérbe kerül a nyelv kérdése, az irodalmi beszédmód a szlovákiai magyar nyelvhasználat adottságait is hasznosítja (szlovákkal kevert magyar, nyelvjárási magyar), mintegy saját nyelvet használva a saját történelmi tapasztalat és a sajátos identitásváltozatok kifejezésére.

Paul Ricoeur egyike értékezése³⁷ foglalkozik a történelmi elbeszéléseket alakító tapasztalattér és elvárási horizont³⁸ kapcsán a „túl sok” és „túl kevés történelem” vonatkozásaival, ahol a „túl sok történelem” azokat a narratívákat jelenti, amelyek dominálják történelemképünket, és elfedik a történelmi tapasztalattér elbeszélésekükbe nem illő tartalmait. Az irodalmi elbeszélések a történelemről mindenképpen ezekkel szemben fejtenek ki hatást, amennyiben olyan múltanyagot elevenítenek fel, s a kisebbségi sors ilyen, amelyet a „túl sok történelem” irrelevánsnak (mellékesnek vagy felforgatónak) ítél. Ilyen értelemben a tárgyalt, ezredforduló utáni szlovákiai magyar szövegek a „túl kevés történelemhez” nyújtott adalékot képviselnek,

³⁷ Ricoeur, 1999.

³⁸ A tapasztalattér és elvárási horizont fogalmait Paul Ricoeur Reinhart Kosellecktől veszi át.

ugyanakkor abban az emlékezeti munkában is szerepet játszanak, amely a múltat a jelen számára sajátjává teheti.

ELEMZETT MUNKÁK

- Bánki Éva: *Esőváros*. Budapest: Magvető, 2004.
 Bényei Tamás: *Apokrif iratok*. Debrecen: Kossuth EK, 1997.
 Grendel Lajos: *Tömegsír*. Pozsony: Kalligram, 1999.
 Grendel Lajos: *Nálunk, New Hontban*. Pozsony: Madách – Posonium, 2011.
 Grendel Lajos: *Négy hét az élet*. Pozsony: Kalligram, 2011. 120.
 György Norbert: *Klára*. Dunaszerdahely: Nap, 2004.
 Hunčík Péter: *Határeset*. Pozsony: Kalligram, 2009.
 Kováts Judit: *Elszakítva*. Budapest: Magvető, 2015.
 Kováts Judit: *Hazátlanok*. Budapest: Magvető, 2019.
 N. Tóth Anikó: *Fényszilánkok*. Pozsony: Kalligram, 2005.
 Szalay Zoltán: *Senki háza*. Pozsony: Kalligram, 2021.
 Száz Pál: *Fűje sarjad mezőknek*. Pozsony: Kalligram, 2017.
 Talamon Alfonz: *Samuel Borkopf: Barátaimnak, egy Trianon előtti kocsmából*. Pozsony: Kalligram, 1998.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Angyalosi Gergely – Bán Zoltán András – Németh Gábor – Radnóti Sándor: Irodalmi kvartett. *Beszélő*, 1998/7–8. 210–213.
 Bhabha, Homi K.: DisszemiNáció. A modern nemzet ideje, története és határai. In: N. Kovács Tímea (szerk.): *A kultúra narratívái*. Budapest: Argumentum, 1999. 85–118.
 Cixous, Hélène – Clément, Catherine: *The Newly Born Woman*. [La Jeune Née, 1975] London: IB Tauri, 1996.
 Csehy Zoltán: Laudáció Száz Pál Sziveri-díjához. *Librarius.hu*, 2022. július 4. <https://librarius.hu/2022/07/04/szaz-pal-sziveri-janos-dijarol-csehy-zoltan-irt/> (Letöltés ideje: 2023. május 18.)
 Dušíková, Anikó: Bratislava a jej obraz v literatúre slovenských Maďarov. In: Pasia, Radoslav – Barborík, Vladimír a kollektív: *Literárne krajiny Bratislavy. Obraz mesta po roku 1918*. Bratislava: Veda, 2023. 397–411.
 Elek Tibor: *Grendel Lajos*. Budapest: MMA Kiadó, 2018.
 Görözdí Judit: Strategie identyfikacji narodowej w prozie węgierskiego pisarza ze Słowacji – Lajosa Gendela. In: Goszczyńska, Joanna (ed.): *Procesy*

- autoidentifikáci na obszarze kultur šrodkowoeuropejskich po roku 1918.* Warszawa: Uniwersytet Warszawski, 2008. 147–156.
- Görözdi, Judit: Dejiny „ženskou” optikou: Zsuzsa Rakovszky: Tieň hada, Judit Kováts: Bez vlasti, Éva Bánki: Mesto dažďa, Anikó N. Tóth: Úlomky svetla. In: Görözdi Judit: *Dejiny v súčasných maďarských románoch.* Bratislava: Veda/ÚSVL SAV, 2019. 72–93.
- Hall, Stuart: A kulturális identitásról. In: Feischmidt Margit (szerk.): *Multikulturalizmus.* Budapest: Osiris, 1997. 60–85.
- Koselleck, Reinhart: *Geschichte, Geschichten und formale Zeitstrukturen.* München: Fink, 1973.
- Mezey László Miklós: A szlovákiai magyar sorsregény kezdetei. *Hitel*, 2010/10. 78–90.
- Németh Zoltán: Szlovákiai magyar irodalom: létezik-e vagy sem? Néhány fésületlen gondolat egy fogalom lehetőségeiről. In: H. Nagy Péter (szerk.): *Disputák között.* Somorja – Dunaszerdahely: Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum, 2004. 11–28.
- Németh Zoltán: A szlovákiai magyar irodalom „önreprezentációja”. *Partitura*, 2010/1. 97–104.
- Németh Zoltán: The transcultural levels of minority literary history writing: Hungarian literature in Slovakia. *World Literature Studies*, 2022/3. 96–113.
- Ricoeur, Paul: Emlékezet – felejtés – történelem. In: Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 3. A kultúra narratívái.* Budapest: Kijárat, 1999. 51–67.
- Ricoeur, Paul: Történelem és retorika. Ford. Asztalos Éva, Somlyó Bálint. In: Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 4. A történelem poétikája.* Budapest: Kijárat, 2000. 11–24.
- Papp Ágnes Klára: Mágikus realista történelem. Avagy még mindig és már megint a „határon túli irodalom” értelmezési lehetőségei a posztkoloniális kritika tükrében. *Korunk*, 2011/3. 3–7.
- Papp Ágnes Klára: A mágikus realista anekdota. In: V. Gilbert Edit (szerk.): *A perifériáról a centrum 3,* Pécs: Pro Pannonia/Pécsi Tudományegyetem, 2006. 263–282.
- Pucherová, Dobrota: Re-centring European Geopolitics: Transnational Identities in the Twenty-first-century Hungarian-language Novel from Slovakia. In: Wiegandt, Kai (ed.): *The Transnational in Literary Studies.* Berlin: De Gruyter, 2020. 189–205.
- Szilágyi Zsófia: New Hont a térképen (Utószó). In: Grendel Lajos: *Nálunk, New Hontban.* Pozsony: Madách-Posonium, 2011. 163–172.
- White, Hayden: *Metahistory.* Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1975.